

Tomasz Garwoliński

Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum”,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska
tomasz.garwolinski@gmail.com • <https://orcid.org/0000-0002-2293-0861>

Biskup warmiński Szymon Rudnicki w starych drukach Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie

Bishop of Warmia Szymon Rudnicki in Old Prints of the “Hosianum” Library in Olsztyn (Allenstein)

Der ermländische Bischof Szymon Rudnicki in alten Drucken der Bibliothek „Hosianum“ in Olsztyn (Allenstein)

Słowa kluczowe: Biskup Szymon Rudnicki, Warmia, XVII wiek, stare druki, Biblioteka „Hosianum”

Keywords: Bishop Szymon Rudnicki, Warmia, 17th century, old prints, “Hosianum” Library

Schlüsselwörter: Bischof Szymon Rudnicki, Ermland, 17. Jahrhundert, alte Drucke, Bibliothek „Hosianum“

STRESZCZENIE

Szymon Rudnicki był biskupem warmińskim w latach 1604–1621. Po swoich poprzednikach kontynuował potrydencką reformę Kościoła, co zostało udokumentowane przede wszystkim w drukach urzędowych i liturgicznych. Przechowywane są one w największej ilości w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie. Niniejsze opracowanie – przez przybliżenie opisów i historii starych druków związanych z postacią biskupa – ukazuje go jako bibliofila oraz gorliwego rządcę diecezji. Omówiony został jeden wolumin z księgozbioru bp. Rudnickiego, konstytucje synodu z 1610 roku oraz agendy liturgiczne, a także siedemnastowieczne biografie hierarchy i dwie odmiany jego herbu.

Data wpłynięcia tekstu: 21.02.2024 • Data wpłynięcia tekstu po poprawkach: 10.04.2024 • Data publikacji: 31.10.2024

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu Nds/536345/2021/2022 kwota dofinansowania 907988 zł całkowita wartość projektu 907988 zł.

ABSTRACT

Szymon Rudnicki was bishop of Warmia from 1604 to 1621. He continued the post-Tridentine reform of the Church after his predecessors, as documented above all in official and liturgical prints. These are stored in the largest number in the collection of the Library of the Warmian Metropolitan Seminary "Hosianum" in Olsztyn. The present study, carried out by introducing descriptions and histories of old prints related to the figure of the bishop – portrays him as a bibliophile and a zealous diocesan governor. One volume from the book collection of Bishop Rudnicki, the 1610 synod constitutions, liturgical agendas, as well as the 17th century biographies of the hierarch and two variations of his coat of arms are discussed.

ZUSAMMENFASSUNG

Szymon Rudnicki war von 1604 bis 1621 Bischof von Ermland. Er setzte die nachtridentinische Reform der Kirche seiner Vorgänger fort, was vor allem in amtlichen und liturgischen Drucken dokumentiert ist. Die meisten davon werden in der Bibliothek des Höheren Priesterseminars des Bistums Ermland „Hosianum“ in Olsztyn aufbewahrt. Die vorliegende Studie porträtiert ihn mithilfe von Beschreibungen und Geschichten alter Drucke, die mit der Person des Bischofs in Verbindung stehen, als bibliophilen und eifrigen Diözesanverwalter. Näher besprochen wurden dabei ein Band aus der Büchersammlung des Bischofs Rudnicki, die Konstitutionen des Konzils von 1610 und liturgische Agenden, sowie Biografien des Würdenträgers aus dem 17. Jahrhundert und zwei Varianten seines Wappens.

W Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie przechowywane są zachowane fragmenty księgozbiorów biskupów warmińskich, te, które nie uległy zniszczeniu, grabieży bądź rozproszeniu w ciągu wieków. W niniejszym opracowaniu przywołana zostanie postać biskupa Szymona Rudnickiego w kontekście jego zainteresowań bibliofilskich, ale także działalności duszpasterskiej, która została udokumentowana w drukach urzędowych i liturgicznych.

Szymon Rudnicki pochodził z wielkopolskiej rodziny szlacheckiej pieczętującej się herbem Lis. Urodził się 20 października 1552 roku w Rudnikach nad Gopłem. Jego ojcem był kasztelan rozpierski Stanisław, a matką Anna z Parzniczewskich. Kształcił się najpierw w Kaliszu, a następnie studiował w Krakowie, Bolonii i Rzymie. W Wiecznym Mieście przebywał na dworze kard. Stanisława Hozjusza (1504–1579). Zainteresowania naukowe Rudnickiego skupiały się na teologii, filozofii i prawie kanonicznym. W Krakowie jego profesorami byli m.in.: Jakub Górski (ok. 1525–1585), humanista, filozof, logik i teolog, oraz Stanisław Sokołowski (1537–1593), wybitny teolog i kaznodzieja. Rudnicki był sekretarzem króla Stefana Batorego (1533–1586) i Zygmunta III Wazy (1566–1632) oraz sekretarzem wielkim koronnym, uczestniczył również w działalności dyplomatycznej. W 1582 roku objął urząd kustosa gnieźnieńskiego i archidiacona uniejowskiego. W roku 1591 przyjął święcenia kapłańskie. Następnie został kanonikiem krakowskim (1595), poznańskim (1600) oraz scholastykiem łęczyckim. W 1604

roku został kanonikiem warmińskim, zaś rok później biskupem warmińskim. Sakrę biskupią przyjął w kolegiacie św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Od 1617 roku pełnił również urząd administratora apostolskiego diecezji sambijskiej¹.

Rządy biskupa Rudnickiego na Warmii były czasem jego dużej aktywności, zarówno w obszarze polityki, jak i administracji, gospodarki oraz życia kościelnego. W latach 1606–1610 przeprowadził wizytację generalną diecezji, zaś w 1610 roku synod diecezjalny. Owocem pracy synodu była reforma Kościoła warmińskiego w duchu potrydenckim. Biskup przyczynił się do wykupienia od protestantów sanktuarium maryjnego w Świętej Lipce², odzyskania kościoła św. Mikołaja w Elblągu³, jak również budowy kościoła w Królewcu (1616). Opublikował dwie agendy liturgiczne (1613 i 1617), mszał i brewiarz, dbał też o zakup nowych ksiąg liturgicznych. Fundował kościoły, kaplice, ołtarze i dzwony. Za jego rządów złożono do Stolicy Apostolskiej dwie relacje o stanie diecezji warmińskiej. Bp Rudnicki zmarł 4 lipca 1621 roku w Lidzbarku, a pochowany został w katedrze fromborskiej⁴. Jego nagrobek, jak i sam grób zostały splądrowane i zniszczone przez Szwedów. Dopiero w 1637 roku Warmińska Kapituła Katedralna ufundowała Rudnickiemu marmurowy ołtarz–nagrobek. Został on usytuowany w nawie bocznej północnej przy wschodniej ścianie. Wykonano go w Elblągu, być może przez Andrzeja Sylbera (XVII wiek). W środkowym polu tympanonu umieszczono postać biskupa klęczącego pod krzyżem. Ośmiopolowa tarcza herbowa mieści herby Lis, Grzymała, Godziemba, Dryja, Panarona, Rola, Szpot, Prus II⁵.

BISKUP RUDNICKI JAKO BIBLIOFIL

Rudnicki był mecenasem nauki, sztuki i muzyki. Odrestaurował zamki w Braniewie, Reszlu i Ornecie. Dzięki jego staraniom wewnątrz lidzbarskiej rezydencji ozdobiono malowanymi na ścianach napisami i emblematami, prawdopodobnie według pomysłu Tomasza Tretera (1547–1610). Z jego inicjatywy zmodernizowane zostały umocnienia fortyfikacyjne we Fromborku. Biskup finansował stypendia dla kleryków, przywiązywał duże znaczenie do nauczania dzieci i młodzieży, troszczył się o kolegium jezuickie w Braniewie⁶. Otaczał opieką historyka Jana Leo (1572–1635), który napisał *Dzieje Prus (Historia Prussiae)*⁷. Rudnicki był również miłośnikiem

¹ A. Kopiczko, *Rudnicki Szymon*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 209; D. Bogdan, *Szymon Rudnicki*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 203–205.

² A. Szorc, *Stefan Sadowski (1581–1640) fundator Świętej Lipki*, Olsztyn 1996, s. 12–13.

³ *Ibidem*, s. 20–29.

⁴ A. Kopiczko, *Rudnicki Szymon...*, s. 209; D. Bogdan, *Szymon Rudnicki...*, s. 206–220.

⁵ D. Bogdan, *Szymon Rudnicki...*, s. 220.

⁶ *Ibidem*, s. 219–220.

⁷ A. Kopiczko, *Leo Jan*, w: *Słownik biograficzny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1999, s. 75–76.

muzyki i znał królewskich, w tym włoskich wykonawców. Jeden z nich, Giovanni Battista Cocciola († po 1625)⁸, znalazł się na jego dworze wkrótce po objęciu rządów w diecezji warmińskiej. Śladem jego służby na dworze biskupim jest niekompletny rękopiśmienny zapis kompozycji *Tribulationes cordis mei*, który – zrabowany przez Szwedów – jest przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Kompozytor Severin Möller dedykował biskupowi, razem z życzeniami noworocznymi, wydanie niewielkiego zbioru swoich utworów religijnych *Applausus musicalis*. Został on wydany w oficynie Georga Schönfelsa († 1626–1631)⁹ w Braniewie w 1615 roku. Jest on najwcześniejszym znanym świadectwem komponowania na terenie Rzeczypospolitej koncertów kościelnych na kilka głosów. Jego jedyny zachowany egzemplarz znajduje się w zbiorach szwedzkich¹⁰.

O bibliotece biskupa Sz. Rudnickiego niewiele wiadomo. Odkupił on część ksiązek po swoim poprzedniku kard. Andrzeju Batorym (1563–1599)¹¹. W zapisie testamentowym księgi liturgiczne podarował katedrze fromborskiej i kaplicy zamkowej w Lidzbarku. Archiwum lidzbarskie wzbogaciło się również o dokumenty dotyczące biskupstwa. Poza tym za pośrednictwem kanonika uniejowskiego Pawła Rudnickiego biskup przekazał kolegiacie uniejowskiej swoją bibliotekę¹². Jakaś część jego księgozbioru stała się własnością kolegium jezuickiego w Braniewie, które w 1626 roku padło łupem Szwedów¹³. Dziś jedna księga – *Mszał gnieźnieński* – stanowi własność Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie¹⁴. W Archiwum Archidiecejalnym w Gnieźnie

⁸ Cocciola Giovanni Battista, <https://polskabibliotekamuzyczna.pl/encyklopedia/cocciola-giovanni-battista/>, (dostęp: 15 II 2024 r.).

⁹ Georg Schönfels w 1598 r. uzyskał od kard. Andrzeja Batorego zezwolenie na uruchomienie drukarni, zaś od Zygmunta III Wazy w 1600 r. przywilej zabraniający innym drukarzom w granicach Rzeczypospolitej przedruku dzieł, których pierwsze wydanie ukazało się w Braniewie. Opublikował dziewięćdziesiąt dzieł. Współpracował i przyjaźnił się z wybitnym rysownikiem, kanonikiem warmińskim Tomaszem Treterem, który dostarczał tekstów, ale też sporządzał projekty stron tytułowych o wysokim poziomie artystycznym. Na zlecenie bp. Sz. Rudnickiego wydawał antyfonarze, rubryce, akta synodalne diecezji warmińskiej i agendę dla diecezji inflanckiej. Druki wytłoczone przez Schönfelsa prezentują wysoki poziom graficzny i edytorski. Wojna ze Szwecją doprowadziła do zawieszenia działalności drukarni. Schönfels zmarł między 1626 a 1631 rokiem – zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. IV: *Pomorze*, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, s. 399–405; K. Korotajowa, *Oficina braniewska 1589–1773*, Olsztyn 1964, s. 12–17; A. Szorc, *Oficina braniewska*, w: S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, s. 177–178.

¹⁰ B. Przybyszewska-Jarmińska, *Patrząc na Rzym. Muzyczny patronat biskupów polskich (u schyłku XVI i w początkach XVII wieku)*, „Diagonali” 2015, 3, s. 7–9.

¹¹ A. Szorc, *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Olsztyn 1998, s. 78; T. Garwoliński, *Dzieje Biblioteki „Hosianum” (Braniewo – Olsztyn: 1565–2008)*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2008, 1–2, s. 63.

¹² D. Bogdan, *Szymon Rudnicki...*, s. 221–222.

¹³ J. Trypućko, *Katalog księgozbioru kolegium jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, t. I, Warszawa – Uppsala 2007, s. 78; H. Grabowska, *Szwedzi a Polska, czyli o rodzimych księgozbiórach w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2010, 14, s. 111–112; R. Franczak, M. Muraszko, *Oprawy ksiąg biskupa warmińskiego Szymona Rudnickiego w zbiorach dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Biblioteka” 2015, 19, s. 186.

¹⁴ *Missale ecclesiae et Provinciae Gnesnensis*, Mainz 1555. Znajduje się w nim zapis na wyklejce: „Anno Domini Millesimo quingentesimo octuagesimo tertio quarta die mensi Septembris, Reverendus Simon Rudniczki custos Ecclesiae Metropolitanae Gnesnensis, Archidiaconum Unieioviensis, hoc Missale patrum sui olim Reverendi Clementis Rudniczki custodis Gnesnensis et archidiaconi Unieioviensis Ecclesiae Parochiali Dussnen[si] donavit, oretur pro anima defuncti” – *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. II, red. M. Malicki, E. Zwinogrodzka, Kraków 1994, s. 38, nr 1630.

zachowały się cztery woluminy należące do księgozbioru Sz. Rudnickiego: trzytomowe dzieło prawnicze autorstwa Giuseppe Mascardiego (ok. 1540–1586) *Conclusiones probationum omnium quae in utroque foro versantur continens*, wydrukowane w Wenecji w 1593 roku oraz teologiczne dzieło autorstwa św. Roberta Bellarmina (1542–1621) *De ascensione mentis in Deum*, wydane w Toul w 1615 roku¹⁵.

W zwiernicy oprawy dzieła prawniczego znajduje się superekslibris biskupa (73 × 52 mm). Przedstawia on wkomponowane w owalny kartusz herbowy godło herbu Lis. Nad nim znajduje się kapelusz rangowy ze sznurami i chwostami. Całość uzupełniają trzymacze w postaci uskrzydłonych aniołów. Postacie te umieszczono na postumentach przedstawiających dwa trytony. Bezpośrednio nad kartuszem herbowym znajduje się przedstawienie anielskiej główki. W wewnętrznej części dwustrefowego pierścienia okalającego księgoznak wpisano informację dotyczącą właściciela: „SIMON RVDNIZKI D[ei] G[ratia] EPISCOPVS WARMIENSIS”. Natomiast zewnętrzna część przedstawia wieniec laurowy z przewiązkami na osiach. Należy przyjąć, że oprawy zostały wykonane w warsztacie introligatora działającego na terenie Prus¹⁶. Na przedniej wyklejce każdego z trzech woluminów umieszczono niemal jednakowo brzmiące wpisy proveniencyjne: „Ecclesiae Parochialis Borkoviensis in Decanatu Stawiszynensi”. Pochodzą one najprawdopodobniej z przełomu XVII i XVIII wieku oraz wskazują na wtórnego właściciela ksiąg, którym była parafia w Borkowie Starym koło Kalisza. Prawdopodobnie trafiły tam dzięki biskupowi warmińskiemu Mikołajowi Szyszkowskiemu (ok. 1590–1643), który urodził się w podkaliskim Borkowie, w rodzinie od pokoleń związanej właśnie z tą miejscowością¹⁷. Dysponując przynajmniej kilkoma drukami należącymi pierwotnie do Rudnickiego, zapewne postanowił on przekazać je wielkopolskiej parafii. Za taką hipotezę przemawia także proveniencja monstrancji, która znalazła się w borkowskim kościele za sprawą wspomnianego hierarchy. Umieszczone na niej inicjały oraz herb Ostoja jednoznacznie wskazują na osobę Szyszkowskiego jako jej fundatora¹⁸. W XVIII stuleciu wspomniane woluminy musiały znajdować się już w bibliotece gnieźnieńskiej kapituły katedralnej. Z tego okresu pochodzą bowiem jednakowo brzmiące wpisy proveniencyjne, umieszczone na kartach tytułowych każdego z trzech tomów: „Ex Bibliotheca Reverendissimi Capituli Metropolitanani Gnesnensis”¹⁹.

¹⁵ R. Franczak, M. Muraszko, op. cit., s. 185, 192.

¹⁶ E. Gigilewicz, *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001, s. 107–108; R. Kostecki, *Kartusz herbowy Szymona Rudnickiego (1552–1621), biskupa warmińskiego, z katedry we Fromborku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2003, 6, s. 109–112; R. Franczak, M. Muraszko, op. cit., s. 186–190.

¹⁷ D. Bogdan, *Mikołaj Szyszkowski*, w: *Poczet biskupów warmińskich...*, s. 232.

¹⁸ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V: *Województwo poznańskie*, red. T. Ruszczczyńska, A. Sławska, z. 6: *Powiat kaliski*, oprac. T. Ruszczczyńska, A. Sławska, Z. Winiarz, Warszawa 1960, s. 3; R. Franczak, M. Muraszko, op. cit., s. 190–192.

¹⁹ R. Franczak, M. Muraszko, op. cit., s. 192.

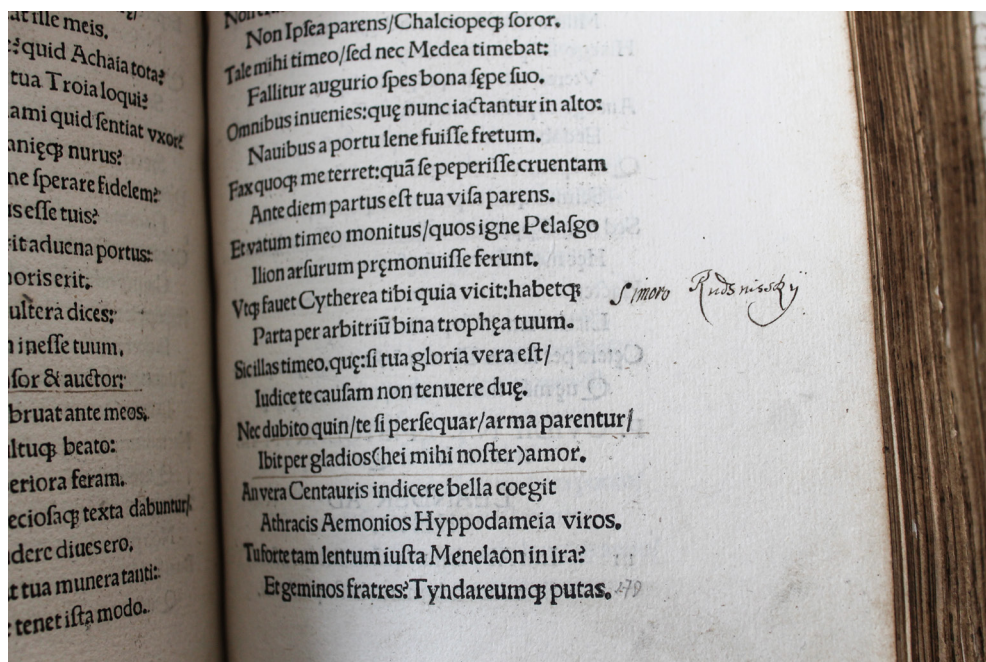
Okładziny dzieła autorstwa R. Bellarmina zostały sporządzone z drukowanej makulatury intrologatorskiej, obleczonej pergaminem. Ich zdobienia opracowano w technice wycisku złożonego. W centrum zwierciadła znajduje się owalny supereklibris (21 × 18 mm), który przedstawia godło herbu Lis, ponad którym umieszczono kapelusz rangowy ze sznurami i chwostami. Całość okala pierścien z wpisnymi informacjami o właścicielu: „SIMON RVDNIZKI D[ei] G[ratia] EPIS[copus] WARMI[ensis]”. Oprawę tę sporządzono między 1615 a 1621 rokiem. Trudno stwierdzić, w jaki sposób niniejszy wolumin znalazł się w zbiorach Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Wpisy proveniencyjne wskazują, że należał on w późniejszym okresie także do brata zakonnego Jana Bartochowskiego oraz do Pawła Smoczyńskiego. Żaden z nich nie jest bliżej znany²⁰.

Dwa opisane supereklibrisy świadczą o bibliofilskich zamiłowaniach biskupa warmińskiego. Biblioteka „Hosianum” w Olsztynie nie posiada żadnego woluminu z supereklibrisem Sz. Rudnickiego. Jedyny ślad przynależności do księgozbioru biskupa znajduje się w drugim spośród ośmiu współprawnych druków z XVI wieku²¹. Chodzi o wpis: „Simon Rudznisskij” na marginesie poetyckiego utworu *Heroidy* Owidiusza (43 p.n.e.–17/18). Dokładnie znajduje się on w listach *Nowych Heroid*, na przedostatniej stronie odpowiedzi Heleny dla Parysa. Swoją drogą, może dziwić obecność w bibliotece biskupiej zbioru wierszy miłosnych. *Heroidy* Owidiusza są bowiem fikcyjnymi listami poetyckimi, mówiącymi o miłości z punktu widzenia kobiet. Sytuacje kobiet, które Owidiusz uczynił autorkami listów, łączy jedno zasadnicze podobieństwo, a mianowicie wszystkie one są oddzielone czasowo lub ostatecznie od swych ukochanych. Niektóre bohaterki są porzuconymi kochankami, a inne cierpią rozłąkę z powodu okoliczności zewnętrznych, pod wpływem których odebrano im umiłowaną osobę. Przyjęta konwencja listu miłosnego, a zarazem jego głębokie osadzenie w świecie literatury nadają przekazowi Owidiusza uniwersalność i tworzą swoisty most między światem literackim a rzeczywistością pozaliteracką. Prawdopodobnie dlatego *Heroidy* cieszyły się wielką popularnością czytelniczną w średniowieczu, a jeszcze bardziej we wczesnym okresie doby nowożytnej. Zalecane były jako wzorzec pisania listów już na poziomie szkolnym, między innymi za sprawą Erazma z Rotterdamu (1466/1467–1536). Poeci zaś czerpali inwencję z poszczególnych listów, przystosowując je do sytuacji rzeczywistych osobistości ówczesnego życia politycznego lub wymyślając nowych korespondentów, zarówno rzeczywistych, jak i legendarnych czy fikcyjnych. Na przykład Andrzej Krzycki (1482–1537) napisał

²⁰ Ibidem, s. 192.

²¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie, sygn. Sd 1175,1–8 adl.: Marcus Annaeus Lucanus, *Pharsalia*, Strasbourg 17 III 1509; Publius Naso Ovidius, *Heroides*, Leipzig 1513; Quintus Flaccus Horatius, *Epistolae*, Leipzig 1513; Dominicus Mancini, *Tractatus de passione Domini*, Leipzig 1508; Publius Naso Ovidius, *Silva sententiarum ex Ouidio*, Leipzig 1518; Ulricus de Hutten, *Nemo*, Wittenberg 1518; Marcus Antonius Sabellicus, *Epistolae breviores*, Leipzig 1517; Petrus Schade, *Paedologia*, [Leipzig 1518].

Fot. 1. Wpis własnościowy bp. Szymona Rudnickiego w kločku starodrucznym o sygn. Sd 1175 z I poł. XVI w.

elegię epistolarną skierowaną do króla Zygmunta I Starego (1467–1548) w imieniu jego żony, Barbary Zapolyi (1490/1494–1515). Utwór motywowany był rozłąką małżonków podczas bitwy pod Orszą²².

Wolumin z księgozbioru Rudnickiego oprócz *Heroid* zawiera jeszcze trzy dzieła pisarzy starożytnych: zbiór sentencji Owidiusza (43 p.n.e.–17/18), listy Horacego (65 p.n.e.–8 p.n.e.) i epopeję historyczną o wojnie domowej między Pompejuszem (106 p.n.e.–48 p.n.e.) a Cezarem (102/100 p.n.e.–44 p.n.e.) *Pharsalia* autorstwa poety rzymskiego Lukana (39–65). Do nich dołączone są: traktat o męce Pańskiej autorstwa Domenico Manciniego (XV wiek), dzieło *Nemo* autorstwa reformatora Ulricha von Huttena (1488–1523), listy weneckiego historyka Marcantonio Sabellica (1436–1506) oraz traktat o skargach dzieci cierpiących głód i zimno *Paedologia* autorstwa niemieckiego humanisty Petera Schadego (1493–1524).

²² H. Teleżyńska, *Zwykłe kobiety, które kochają i cierpią*, „Meander” 2022, 77, s. 169–180; E. Buszewicz, *Dwie Penelopy. „Heroidy” Owidiusza a elegie epistolarne Andrzeja Krzyckiego i Baltazara Castiglioneo*, „Terminus” 2023, 25, 1, s. 64–72.

Obecność dzieł autorów starożytnych w księgozbiornie Rudnickiego nie powinna dziwić, gdyż był on humanistą o szerokich horyzontach zainteresowań. Pamiętać należy, że Eugen Brachvogel (1882–1942) w swoim artykule z 1929 roku na podstawie spisu biblioteki lidzbarskiej z 1633 roku, czyli sporządzonego dwanaście lat po śmierci biskupa, wyliczył druki autorstwa pisarzy starożytnych, m.in.: Seneki (4 p.n.e.–65) czy Cyserona (106 p.n.e.–43 p.n.e.)²³.

Liczne głosy marginalne, uczynione przez różne osoby, a więc prawdopodobnie również w różnym czasie, świadczą o chętnym korzystaniu z druków wchodzących w skład opisywanego woluminu o sygn. Sd 1175. Wśród wpisów własnościowych należy wymienić te, które świadczą o przynależności do księgozbiornie bliżej nieznanego Georgiusa Prutenusa Braunsbergersisa (z datą 1589), posiadacza o inicjałach G T (z datą 1600) i Jana Tattera (z datą 1700). Do Biblioteki „Hosianum” księga trafiła z biblioteki kolegiaty w Dobrym Mieście.

Wolumin okrywa oprawa mnisza, w której świńska skóra powleka sklezione karty rękopisów, druków i muzykaliów. Skóra została ozdobiona ślepymi tłoczeniami wykonanymi za pomocą strychni, radełka i stempli. W ramie zewnętrznej znajdują się wyciski radełka z motywem roślinnym, zaś w centralnej części tłoczenia stempli z motywem owocu granatu. Oprawa nie jest oryginalna, ponieważ skleciona makulatura jest datowana na początek XVIII wieku, zaś rodzaj zdobień skóry jest typowy dla XVI wieku. O tym, że pierwotna oprawa została uszkodzona, świadczą zniszczenia karty tytułowej pierwszego druku. Podczas ponownego oprawienia zostały dodane na początku woluminu cztery rękopiśmienne karty, zaś na końcu również cztery karty rękopisu, który uzupełnił brakujący tekst ostatniego druku.

Obiekt został poddany konserwacji w 2005 roku²⁴. Podczas prac restauratorskich podjęto decyzję o wydobyciu makulatury użytej do oprawy i zastąpieniu jej nową teksturą. Fragmenty rękopisów i druków zostały zabezpieczone przez umieszczenie ich w osobnym pudle ochronnym.

BISKUP RUDNICKI JAKO USTAWODAWCA SYNODALNY

W 1612 roku ogłoszono drukiem w Braniewie w oficynie Georga Schönfelsa uchwały synodalne jako *Constitutiones synodales Dioecesis Varmiensis*. Biskup Rudnicki dekretem z 18 października 1610 roku zwołał synod diecezjalny w celu uniknięcia błędów heretyckich, naprawy obyczajów, zaprowadzenia dyscypliny wśród

²³ E. Brachvogel, *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1929, 23, s. 274–358; T. Garwoliński, *Biblioteka biskupów warmińskich w Lidzbaru. Zarys dziejów*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2015, 1, s. 56–57.

²⁴ I. Damulewicz, *Dokumentacja konserwatorska ze zbioru Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Olsztynie (Sd 1175)*, Toruń 2005, wydruk komputerowy w zbiorach Biblioteki WSD MW „Hosianum”.

duchowieństwa i wiernych oraz ujednoczenia liturgii. Synod obradował od 17 do 19 listopada 1610 roku w Lidzbarku Warmińskim. Zgodnie z kanonem 466 Kodeksu Prawa Kanonicznego, „Jedynym ustawodawcą na synodzie diecezjalnym jest biskup diecezjalny, a inni członkowie synodu mają tylko głos doradczy; wyłącznie on sam podpisuje deklaracje i dekrety synodalne, które jedynie jego powagą mogą być ogłoszone”²⁵. Należy więc uznać, że autorem konstytucji synodalnych, wydanych w 1612 roku, jest biskup Rudnicki. Zaliczany jest on do grona tych, którzy zasiadając na stolicy biskupiej szczególnie zasłużyli się przede wszystkim umacnianiem chrześcijaństwa oraz odrodzeniem życia kościelnego w diecezji zgodnie z wytycznymi Soboru Trydenckiego²⁶. Kontynuował działalność swoich poprzedników, a szczególnie Hozjusza i Kromera (1512–1589), na polu walki z reformacją i czystości obyczajów duchowieństwa.

Strona tytułowa wydanych w 1612 roku konstytucji synodalnych ujęta jest w ozdobną ramkę. Poniżej tytułu odcisnięto herb biskupa Rudnickiego. Na stronie 212, w części dotyczącej Eucharystii, umieszczony został drzeworyt z wyobrażeniem hostii świętej. Tekst umieszczono w prostej ramce, zaś na marginesach można odnaleźć komentarze i odnośniki do wcześniejszych postanowień synodalnych lub dokumentów Soboru Trydenckiego. Każda z ważniejszych części rozpoczyna się ozdobną winiętą w formie ornamentu maureskowego i dekoracyjnym inicjałem. Na końcu ważniejszych części również wytłoczono winiety z ornamentem maureskowym lub floralnym.

Tekst druku rozpoczyna się wprowadzeniem tłumaczącym motyw zwołania synodu przez bp. Rudnickiego. Następnie na stronach 7–28 znajdują się konstytucje synodalne bp. Łukasza Watzenrodego (1447–1512) z 1497 roku, na stronach 29–77 – konstytucje synodalne kard. Stanisława Hozjusza z 1565 roku, na stronach 78–121 – konstytucje synodalne bp. Marcina Kromera z 1575 roku. Właściwy tekst konstytucji synodu bp. Rudnickiego znajduje się na stronach 123–339. Całość ustaw ujęto w czterdziestu czterech konstytucjach i 487 paragrafach, a obejmują one bloki tematyczne: wiara, sakramenty święte, duchowieństwo i kościoły. Przed przystąpieniem do omówienia przepisów prawno-liturgicznych dotyczących poszczególnych sakramentów, przedstawiono ogólne przepisy *De sacramentis in genere*. Od strony 340 umieszczono w języku niemieckim *Zarządzenie kościelne dotyczące chodzenia do*

²⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritatis Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), „Acta Apostolicae Sedis” 1983, 75, pars II, p. 1–317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku* (dalej: KPK/83), stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku, zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.

²⁶ A. Kopiczko, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*, Olsztyn, 1993, s. 5, 24, 26–27, 38, 41; A. Szorc, *Dominium Warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 33–34, 71, 87, 110, 126, 313–314; S. Achremczyk, *Historia Warmii i Mazur, Pradzieje – 1772*, t. I, Olsztyn 2010, s. 402; K. Łożyński, *Relacja biskupa Szymona Rudnickiego do Rzymu o stanie diecezji warmińskiej z 20 lutego 1616 r.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (dalej: KMW) 2021, 4, s. 689.

kościola z 23 lutego 1570 roku, zaś od strony 351, już nienumerowanej – *Ustawy kościelne ze strony uczęszczania do kościoła z 28 lutego 1613 roku w języku polskim*. Ten ostatni dokument zapewne został dołączony do całości w ostatniej fazie powstawania konstytucji synodalnych, o czym świadczy data i umiejscowienie go na nienumerowanych stronach. Z kolei znajduje się *Pouczenie o formie przysięgi wierności w języku łacińskim*, a następnie *Wyznanie wiary w języku niemieckim*, forma przysięgi wierności w języku łacińskim oraz kanon 21 *O nakazie spowiedzi i związanej z nią tajemnicy oraz o obowiązku przyjmowania Komunii świętej przynajmniej w czasie Paschy*, wydany podczas Soboru Laterańskiego IV²⁷, w języku niemieckim i łacińskim.

W zbiorach Biblioteki „Hosianum” można odnaleźć aż jedenaście egzemplarzy *Constitutiones synodales Dioecesis Varmiensis* z 1612 roku. Egzemplarz o sygn. Db 41/A ma zamazane najstarsze wpisy własnościowe. Według tych, które udało się odczytać, posiadaczem księgi był Jerzy Heide (1705–1765), archiprezbiter lidzbarski²⁸, o czym świadczy jego własnoręczny podpis. Następnym właścicielem tomu był Jan Neumann (1791–1858), proboszcz w Radostowie²⁹. Z XIX wieku pochodzi wpis własnościowy Antoniego Pohlmana (1829–1891), profesora Liceum Hosianum³⁰. Właścicielem egzemplarza o sygn. Db 41/B był Mateusz Marcelli, który od 1696 roku był proboszczem w Wozławkach i kapelanem na zamku w Lidzbarku Warmińskim³¹. Wolumin posiada również wpis mówiący o przynależności do Kurii Biskupiej we Fromborku. Egzemplarz o sygn. Db 41/C należał do Jana Breyera (1790–1850)³², a następnie do biblioteki kolegiackiej w Dobrym Mieście. Z kolei najstarsze wpisy własnościowe woluminu o sygn. Db 41/D zostały zamazane. Czytelny jest jedynie ten, który świadczy o przynależności do zbiorów kościoła lidzbarskiego. Potwierdza to również okrągła pieczęć z wizerunkami świętych apostołów Piotra i Pawła

²⁷ *Sobór Laterański IV (1215)*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. II (869–1312): *Konstantynopol IV, Lateran I, Lateran II, Lateran III, Lateran IV, Lyon I, Lyon II, Vienne*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003, s. 258–261.

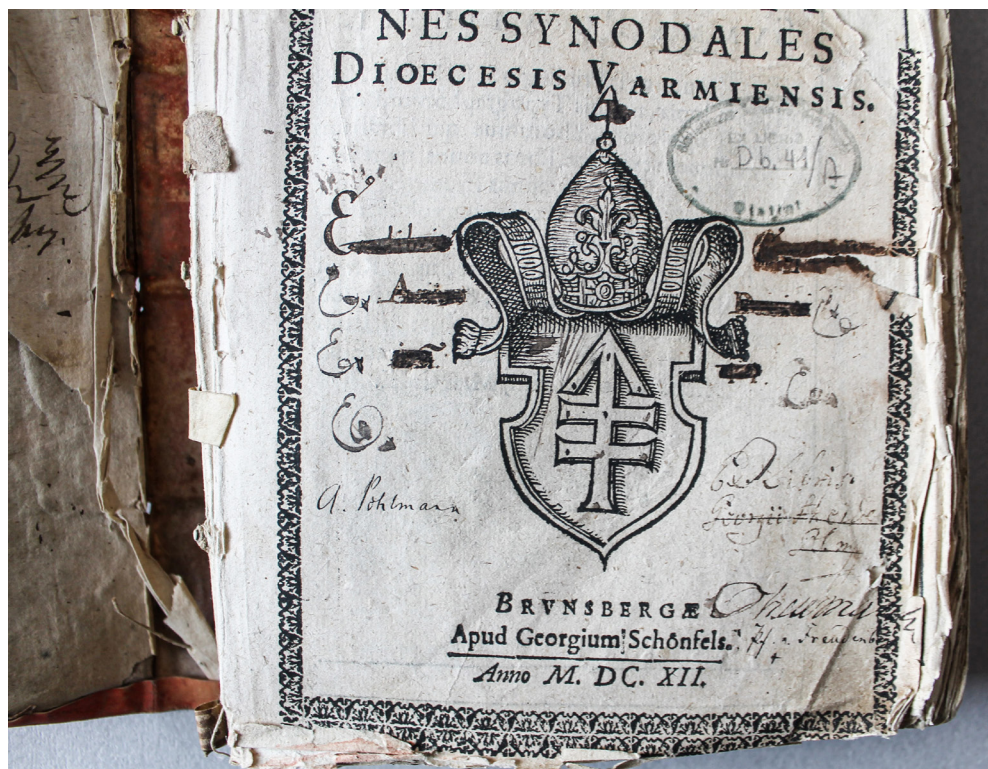
²⁸ Jerzy Heide urodził się w 1705 r. w Praslitach koło Dobrego Miasta. W 1724 r. wstąpił do Alumnatu Papieskiego w Braniewie. Po święceniach, które przyjął w 1729 r., pracował w Braniewie. Od 1737 r. był proboszczem w Grzędzie, a od 1745 r. w Kwiecewie. W 1754 r. dostał prowizję na archiprezbitera w Lidzbarku Warmińskim. Opublikował *Archivum vetus et novum Heilsbergense*. Zmarł w 1765 r. i został pochowany w kościele lidzbarskim – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821. Część 2: Słownik*, Olsztyn 2000, s. 112.

²⁹ Jan Neumann urodził się w 1791 r. Święcenia kapłańskie przyjął w 1814 r. Był kaznodzieją w Świętej Lipce, pracował w Elblągu i w Dobrym Mieście. W 1827 r. został proboszczem w Radostowie. Zmarł w 1858 r. – zob. ibidem, s. 229.

³⁰ Antoni Pohlmann urodził się w 1829 r. w Redach koło Lidzbarka Warmińskiego. Ukończył seminarium duchowne w Braniewie. Przyjął święcenia kapłańskie w 1853 r. Przez pół roku był wikariuszem w Długoborze, a następnie kontynuował studia z zakresu egzegezy i języków orientalnych we Wrocławiu. Został zatrudniony jako docent, a następnie profesor nadzwyczajny w Liceum Hosianum. Był autorem publikacji o tematyce biblijnej. W 1869 r. został ustanowiony archiprezbiterem w Lidzbarku Warmińskim. Zmarł w 1891 r. w Lidzbarku Warmińskim – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945. Część 2: Słownik*, Olsztyn 2003, s. 213–214.

³¹ Idem, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821...*, s. 208.

³² Jan Breyer urodził się w 1790 r. w Braniewie. W 1809 r. wstąpił do seminarium duchownego w Braniewie. W 1814 r. przyjął święcenia kapłańskie. Pracował w Lubominie, Fromborku, Bisztyнку i Braniewie. Zmarł w 1850 r. w Braniewie – zob. ibidem, s. 37–38.

Fot. 2. Zapisy proveniencyjne Jerzego Heide, Jana Neumanna i Antoniego Pohlmana w *Constitutiones synodales Dioecesis Varmiensis* z 1612 roku (sygn. Db 41/A)

i napisem w otoku „SIGIL. MIN. ECCL. ARCHIPR. HEILSBERRG.”. Egzemplarz o sygn. Db 41/E należał do historyka Jana Leo (1562–1635)³³, o czym świadczy wpis z 1612 roku. Kolejny zapis zawiera informację o tym, że książka po śmierci właściciela, która miała miejsce 18 stycznia 1635 roku, została przekazana do biblioteki kolegiaty w Dobrym Mieście. Wolumin o sygn. Db 41/F należał do Stanisława Drozdowskiego († 1712)³⁴, a następnie do zbiorów kościoła lidzbarskiego. Egzemplarz o sygn. Db 41/G znajdował się w parafii w Świętej Siekierce (dzisiejsze Mamonowo), o czym świadczy wpis z 1630 roku, następnie był własnością Józefa Neumanna, co

³³ Jan Leo urodził się w 1562 r. w Jezioranach. W 1587 r. wstąpił do seminarium duchownego w Braniewie. W 1595 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był kapłanem na dworze kard. Andrzeja Batoiego i wikariuszem w kaplicy zamkowej w Lidzbarku Warmińskim. Od 1597 r. był proboszczem w Kiwitach. W 1615 r. bp Sz. Rudnicki mianował go kanonikiem honorowym w Dobrym Mieście. W latach 1622–1624 był dziekanem kapituły. Napisał *Historia Prussiae*. Został pochowany w kolegiacie dobromiejskiej, gdzie znajduje się jego kamień nagrobny – zob. ibidem, s. 193.

³⁴ Stanisław Drozdowski był kapłanem na dworze bp. A.Ch. Załuskiego, notariuszem apostolskim, od 1706 r. proboszczem w Ramsowie, a następnie w Biskupcu. Zmarł w 1712 r. – zob. ibidem, s. 59.

dokumentuje zapis z 1861 roku. Trudno jednak ustalić o którego Józefa Neumanna chodzi. Słownik duchowieństwa warmińskiego w latach 1821–1945 wymienia dwóch kapłanów o tym imieniu i nazwisku. Jeden był od 1826 roku profesorem dogmatyki w Liceum Hosianum w Braniewie i od 1836 roku kanonikiem fromborskim. Drugi zaś – od 1857 roku był wikariuszem katedralnym we Fromborku, a od 1860 dodatkowo komendariuszem w pobliskim Błudowie. Obaj zmarli we Fromborku³⁵. Wolumin o sygn. Db 41/H zawiera wpis własnościowy Andrzeja Golthuthowa³⁶, następnie z 25 września 1642 roku, dotyczący Stanisława Czechanowicza³⁷, zaś z 1670 roku – Jakuba Jana Schrötera (1628–1698), proboszcza w Sątopach³⁸. Egzemplarz o sygn. Db 41/I należał do Jana Krzysztofa Seetha (1671–1755), archidiecezjalnego w Reszlu³⁹. Wolumin o sygn. Db 41/J posiada wpis parafii w Brąszwałdzie oraz owalną pieczęć.

Większość egzemplarzy *Constitutiones synodales Dioecesis Varmiensis* jest oprawiona w tekturę oblezoną w gładką skórę barwioną na czerwono lub zielono. Jedynie biała skóra woluminu Db 41/E jest ozdobiona kilkoma liniami strychulcowymi, a zwierciadło tworzy czarna rama wykonana za pomocą strychulca i wycisku czterech kwiatonów na rogach. Wewnątrz umieszczono plakietę z motywem lilii. Skórę na grzbiecie księgi ozdobiono czterema niewielkimi kwiatonami. Oprawę egzemplarza Db 41/F wykonano z tektury, którą oblezono wtórnie użytym rękopisem pergaminowym. Na górnej okładzinie umieszczono skrócony tytuł: *Constituōes Rudnicij*. Na grzbiecie już w XX wieku naklejono kartkę z napisem: „Nr. 41/58/62 || CONSTITUTIONES SYNODALES || Wyd. – 1612 r.”. Woluminy Db 41/B i Db 41/H oprawiono w tekturę oblezoną w papier marmurkowy. Na grzbiecie umieszczono naklejkę z napisem *Constitutiones Synodales Diöcesis Varmiensis*. Egzemplarz o sygn. Db 41/G został poddany konserwacji w 2011 roku.

³⁵ A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945...*, s. 194–195.

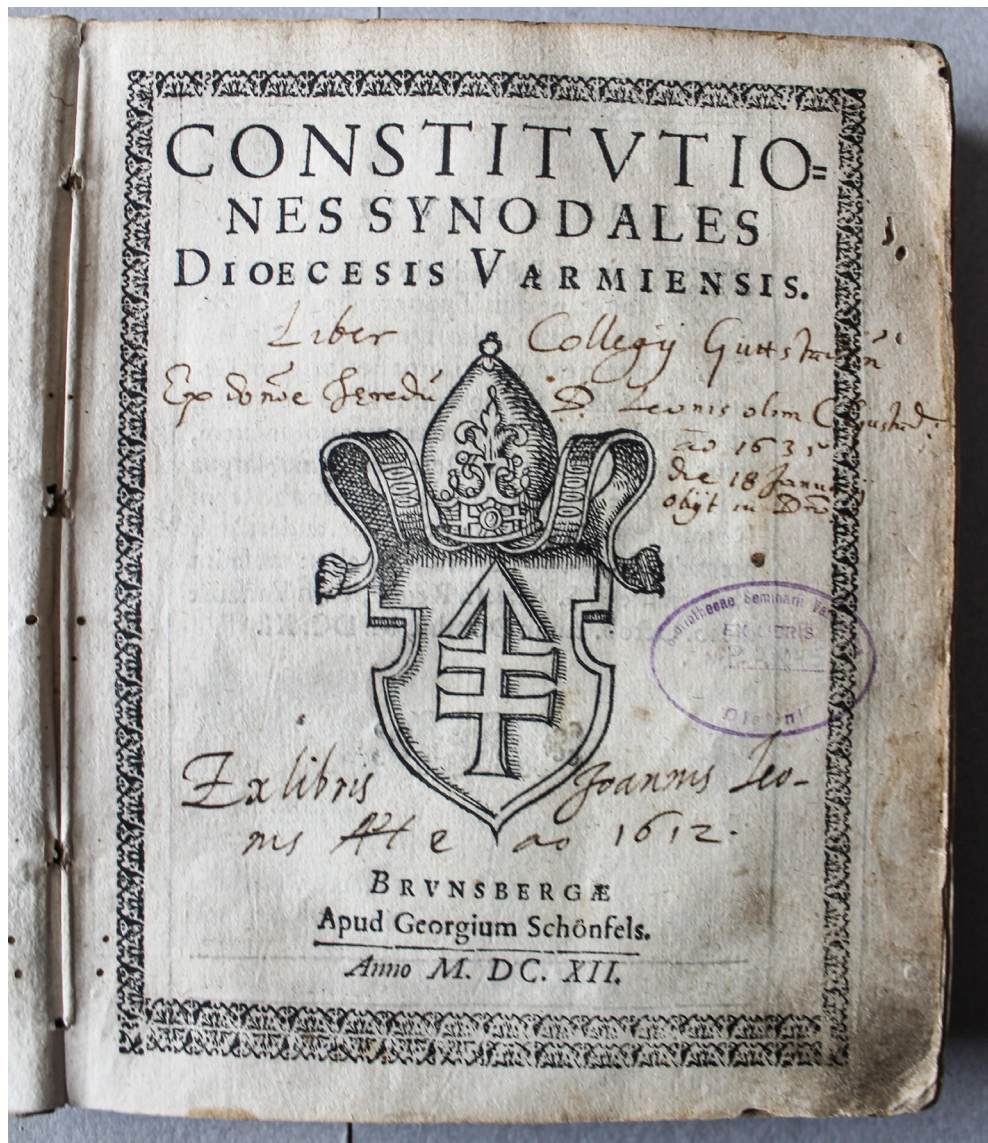
³⁶ Nie ma pewności czy nazwisko zostało dobrze odczytane – z powodu jego zamazania.

³⁷ Stanisław Czechanowicz od 1640 r. był wikariuszem i kaznodzieją polskim w katedrze fromborskiej. Od 1648 r. został proboszczem w Sząbruku. W 1651 r. zrezygnował w niej – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821...*, s. 48–49.

³⁸ Jan Schröter urodził się w 1628 r. w Lidzbarku Warmińskim. W 1654 r. rozpoczął studia w Reszlu. W 1664 r. był rektorem chóru katedralnego, potem zaś w latach 1666–1671 wikariuszem katedralnym. Od 1670 r. został proboszczem w Sątopach. Zmarł w 1698 r. – zob. ibidem, s. 291.

³⁹ Jan Krzysztof Seeth urodził się w 1671 r. w Królewcu. Był synem profesora prawa Krystiana Seetha, który przeszedł na katolicyzm. W 1693 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Braniewie. W 1698 roku przyjął święcenia kapłańskie. Był kapłanem zamkowym w Lidzbarku Warmińskim, następnie komendariuszem w Reszlu (1699), proboszczem w Leginach (od 1706), w Kolnie (od 1710) oraz w Unikowie i Rynie Reszelskim (od 1713). Od 1719 r. został archidiecezjalnym w Reszlu. Od 1737 r. był kanonikiem honorowym w Dobrym Mieście. Zmarł w 1755 r. w Reszlu – zob. ibidem, s. 300.

Fot. 3. Karta tytułowa *Constitutiones synodales Dioecesis Warmiensis* z 1612 roku z zapisem proweniencyjnym ks. Jana Leo (sygn. Db 41/E)

BISKUP RUDNICKI JAKO STRAŻNIK ŻYCIA LITURGICZNEGO

Zgodnie z przepisami Kodeksu Prawa Kanonicznego, biskup w powierzonym sobie Kościele partykularnym jest głównym szafarzem, moderatorem, promotorem i strażnikiem życia liturgicznego⁴⁰. Do niego więc należy wydawanie obowiązujących przepisów w sprawach liturgicznych⁴¹. Z tego obowiązku bp Rudnicki wywiązał się, wydając księgi liturgiczne.

Agenda warmińska biskupa Sz. Rudnickiego składa się z dwóch części: *Agenda Sacramentalia Varmiensis* z 1616 roku i *Agenda Caeremonialia Ecclesiae Varmiensis* z 1617 roku. Pierwsza zawiera obrzędy sakramentów chrztu, małżeństwa, pokuty, Eucharystii i namaszczenia chorych. Są one opracowane od strony rytu i od strony teologicznej. Wprowadzenie teologiczne obejmuje takie zagadnienia, jak: materia i forma sakramentu, minister i przyjmujący sakrament⁴². Agenda ceremonialna zawiera obrzędy roku liturgicznego, poświęceń i błogosławieństw, procesji, pogrzebu i obrzędy o charakterze nadzwyczajnym⁴³. Agenda Rudnickiego przetrwała w duszpasterstwie do końca XVII wieku i wywarła duży wpływ na życie liturgiczne diecezji warmińskiej⁴⁴. Biskup po objęciu rządów w diecezji w miejsce brewiarza warmińskiego z 1581 roku i mszału z 1587 roku wprowadził brewiarz i mszał rzymski opracowany przez papieża Piusa V i Klemensa VIII⁴⁵. Przyczyną wydania agendy były uchwały synodu diecezjalnego z 1610 roku, dwukrotna edycja Wulgaty (1592 i 1598), do której dostosowano teksty biblijne, oraz konieczność zgodności z rytuałem rzymskim. Rudnicki nakazał duchowieństwu warmińskiemu, aby nie posługiwało się dotychczas używanymi księgami. Tym kapłanom, którzy nie będą spełniać polecenia biskupiego, zagroził karami. Miejsce druku nie jest znane, ale na podstawie typu papieru i rozmieszczenia tekstu można przyjąć, że agenda została wydrukowana w oficynie Georga Schönfelsa⁴⁶.

Teksty liturgiczne w agendzie wyłoczone są drukiem czarnym, rubryki zaś czerwonym. Przy obrzędach poszczególnych sakramentów zawarte są teksty w języku polskim i niemieckim. Zamieszczone są w miejscach dialogu między kapłanem a wiernymi. Są to pytania, odpowiedzi i teksty podstawowych modlitw. Pozostałe treści drukowane są w języku łacińskim.

Poniżej tytułu agendy sakramentalnej umieszczony został herb bp. Sz. Rudnickiego i rok wydania 1616. Na odwrocie karty tytułowej wydrukowano spis treści.

⁴⁰ Kan. 835 § 1, KPK/83.

⁴¹ Kan. 838 § 4, KPK/83.

⁴² A. Pluta, *Agenda warmińska biskupa Szymona Rudnickiego z lat 1616–1617*, w: *Agendy i rytuały diecezji warmińskiej (1574–1939)*, red. W. Nowak, Olsztyn 1999, s. 126–141.

⁴³ *Ibidem*, s. 127, 141–153.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 107.

⁴⁵ F. Hipler, *Geschichte des altermländischen Diöcesanrituale*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland”, Braunsberg 1869, 5, s. 33.

⁴⁶ A. Pluta, *op. cit.*, s. 124–125; K. Łożyński, *op. cit.*, s. 691, 694–695.

Fot. 4. Oprawa Agendy bp. Sz. Rudnickiego (sygn. Sd 61/1-2/A)

Następne trzy karty zawierają przedmowę biskupa skierowaną do kapłanów diecezji warmińskiej, datowaną na wtorek po Wielkanocy 1616 roku, kalendarz rzymski, trzy tabele do wyszukiwania dni wtrąconych, zdanie św. Augustyna i przepisy synodalne o nadawaniu imion na chrzcie. Synod zalecał, by nadawano dzieciom imiona świętych, by umożliwić im, w miarę rozwoju i dorastania, naśladowanie swoich patronów⁴⁷. Stronę 122 kończy zdanie: „Finis agendorum sacramentalium Ecclesiae Warmiensis” (Koniec agendy sakramentalnej Kościoła Warmińskiego). Pod tytułem agendy ceremonialnej znajduje się herb bp. Sz. Rudnickiego i rok wydania 1617. Na odwrocie karty tytułowej znajduje się zdanie: „Durandus in proemio rationalis divinatorum officiorum” (Durand we wprowadzeniu rozumowych obowiązków boskich). Następnie umieszczony jest spis treści i właściwy tekst, zawierający również notację muzyczną drukowaną czarną farbą na czerwonej pięciolinii. Tenże chorał gregoriański zasługuje na uwagę, ponieważ zajmuje wiele miejsca i przedstawia wysoką wartość muzyczną⁴⁸. Agenda liczy 202 strony. Agenda sakramentalna ozdobiona jest na pierwszej karcie przedmowy biskupa oraz na pierwszej karcie tekstu właściwego kunsztownie wykonanymi inicjałami oraz winietą z motywem postaciowym, zwierzęcym i roślinnym.

⁴⁷ J. Hochleitner, *Sakrament chrztu na Warmii w potrydenckiej liturgii i zwyczajach*, „Studia Warmińskie” 2002, 39, s. 288.

⁴⁸ A. Pluta, op. cit., s. 125–126.

Fot. 5. Zapis proveniencyjny i pieczęć kanonika Zachariasza Jana Szolca w Agendzie sakramentalnej z 1616 r. (sygn. Sd 61/1–2/B)

Inna winieta ozdabia początek tekstu agendy ceremonialnej. Tekst agendy sakramentalnej ujęty jest w ramkę, a na marginesach umieszczono odnośniki do tekstów biblijnych, pisarzy i dokumentów kościelnych.

W Bibliotece „Hosianum” znajdują się cztery egzemplarze agendy Rudnickiego. Wolumin o sygn. Sd 61/1–2/A pochodzi z kościoła kolegiackiego w Dobrym Mieście. Na końcu dołączona została karta z odręcznie napisanym obrzędem błogosławieństwa złota, kadzidła i mirry (*Benedictio auri, thuris et mirrae*). Egzemplarz oznaczony sygn. Sd 61/1–2/B posiada wpis własnościowy kanonika Zachariasza Jana Szolca (1630–1692)⁴⁹ i jego pieczęć, w której posługiwał się jedną z odmian herbu

⁴⁹ Jan Szolc urodził się w 1630 r. Pochodził z warmińskiej rodziny mieszczańskiej, której nadano tytuł szlachecki. Uzyskał doktorat w Krakowie. Studiował również w Padwie i Rzymie. W 1660 r. został kanonikiem dobromiejskim, był notariuszem bp. Jana Stefana Wydźgi i prałatem domowym. Od 1665 r. był kanonikiem fromborskim. Administrował

Jastrzębiec z sentencją „Crescam crucis auxilio” („Wzrastam dzięki krzyżowi”). Nad tarczą herbu Szolc nakazał wygrawerować u góry litery „Z I S”, a po bokach litery „N” i „P”, które oznaczały piastowany urząd: Notarius Publicus⁵⁰. Nad tytułem widoczna jest niewielka pieczęć niezidentyfikowanego posiadacza, zaś w dolnej części przystawiono pieczęć kościoła katedralnego we Fromborku⁵¹. Na odwrotnej stronie dodanej przed stroną tytułową karty znajduje się odręczny napis: „Haec Agenda prohibetur a Michaele Stephano Radziejowski Epō Varmien. in praefationem ad Rituale ejus jussu A. 1682. Brunsbergae typis Viduae Henrici Schultz impressum. Etiam prohibetur a Christophoro Szembek Epō Varmiensis in praefatione ad Rituale ejus jussu impressum A. 1733. Typis Collegii Brunsbergen. Societ. Jesu”. Zapis ten dotyczy wycofania z użycia agendy i obowiązek używania agendy bp. Krzysztofa Szembeka z 1733 roku. Wolumin o sygn. II–3075/1–2 należał do Wojciecha Kreczmera (1623–1687)⁵², następnie do Franciszka Ignacego Herra († 1747)⁵³, który był proboszczem w Lubominie, o czym świadczy odpowiedni wpis. Po śmierci tego drugiego księga znalazła się w bibliotece *Herriana*, będącej jego fundacją⁵⁴, o czym świadczy zapis oraz okrągła pieczęć z napisem „BIBLIOTHECAE HERRIANAE GUTSTADII”. Egzemplarz o sygn. II–3076 posiada wpis „Ecclesiae Archiprezbyteralis Heilsbergensis”, świadczący o przynależności do kościoła w Lidzbarku Warmińskim. Potwierdzają to dwie różne okrągłe pieczęcie z wizerunkami świętych apostołów Piotra i Pawła i napisem „SIGIL. MIN. ECCL. ARCHIPR. HEILSBURG”. W woluminie tym brakuje karty tytułowej arendy ceremonialnej.

---

komornictwem pieniężnińskim i olsztyńskim. W latach 1681–1688 był wikariuszem generalnym i oficjałem. W katedrze fromborskiej ufundował ołtarz św. Jerzego. Zmarł w 1692 r. – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821...*, s. 322.

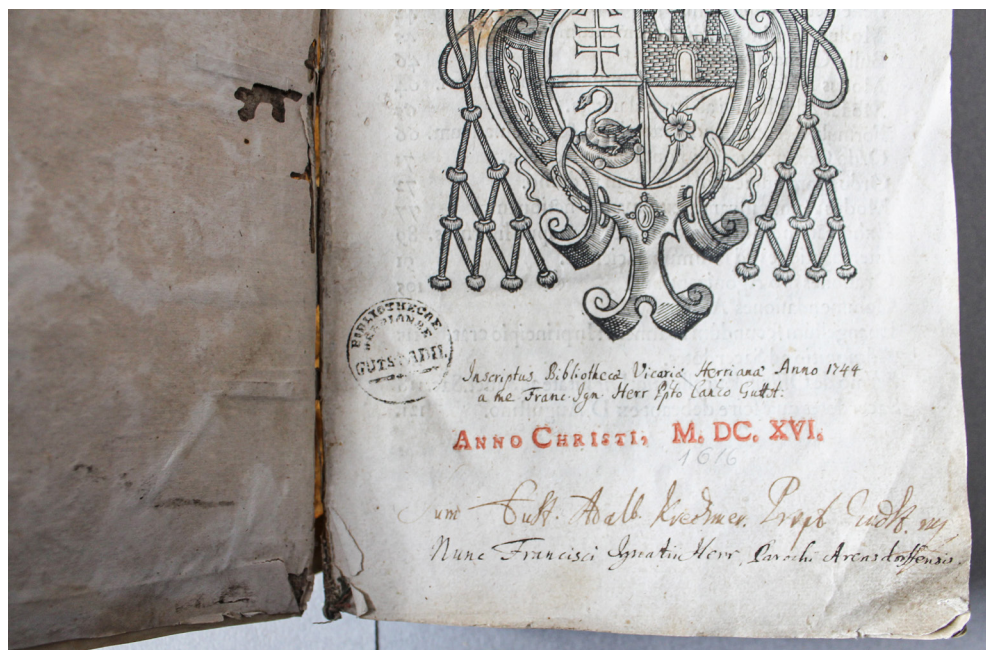
⁵⁰ Z. Rostkowski, *Życie i działalność ks. Zachariasza Jana Szolca (1630–1692), prepozyta narewskiego i kustosa fromborskiego*, „Bielski Almanach Historyczny” 2017, 2, s. 135.

⁵¹ „Ecclesia Cathedralis Varmiensis Frauenburg”.

⁵² Wojciech Kreczmer urodził się w 1623 r. w Lidzbarku Warmińskim. Studiował w gimnazjum reszelskim i Akademii Wileńskiej. W 1643 r. uzyskał stopień doktora teologii. Od 1650 r. był kanonikiem kapituły dobromiejskiej, od 1666 r. – prepozytem, a od 1682 r. – kanonikiem fromborskim. Przyczynił się do rozwoju kultu św. Józefa na Warmii. Ufundował ołtarz prepozyta w Dobrym Mieście oraz uposażył beneficjum św. Józefa w Lidzbarku Warmińskim. Zmarł w 1687 r. w Fromborku – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821...*, s. 170–171.

⁵³ Franciszek Ignacy Herr urodził się w Braniewie. W 1699 r. wstąpił do seminarium diecezjalnego. W 1705 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem we Fromborku. Został proboszczem w Lubominie (1712) i w Królewcu (1721). W 1726 r. został dziekanem kapituły dobromiejskiej, a od 1733 r. – jej prepozytem. Wpłynął na ożywienie życia religijnego w diecezji. W 1736 r. założył bractwo Serca Pana Jezusa w Głotowie. Z kan. Kasprem Simonisem na zlecenia bp. Radziejewskiego, przygotował rytuał wydany w 1733 r. Zapisał kolegiacie bibliotekę i kapitał, z którego czynsze miały być przeznaczane na powiększenie biblioteki. Zmarł w 1747 r. w Dobrym Mieście – zob. ibidem, s. 119.

⁵⁴ Szerzej na temat fundacji F.I. Herra: H. Keferstein, *Biblioteka kolegiacka w Dobrym Mieście. Zarys historyczny i próba charakterystyki zbiorów od początków do 1814 roku*, „Studia Warmińskie” 1993, 30, s. 301–334; P. Błażewicz, *Z badań nad inkunabułami Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2005, 83, s. 139–170; idem, *Katalogi Biblioteki Kapituły Kolegiackiej pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście, jako źródło do badań nad księgozbiorem historycznymi na Warmii*, „Studia Warmińskie” 2006, 43, s. 277–287.

Fot. 6. Zapis własnościowy mówiący o przynależności do biblioteki *Herriana* w Agendzie sakramentalnej z 1616 r. (sygn. II-3075/1-2)

Agenda o sygn. Sd 61/1-2/A została oprawiona w tekturę obleczoną we wtórnie użyty pergamin, który zawiera fragment odręcznego zapisu tekstów liturgicznych wraz z notacją muzyczną. Egzemplarz o sygn. Sd 61/1-2/B okrywa okładzina wykonana z tektury i gładkiej jasnej skóry. Podobna oprawa znajduje się na woluminie o sygn. II-3075/1-2. W tym przypadku na grzbiecie wytłoczono napis „AGENDA RUDNICIANA”. Lidzbarski egzemplarz agendy o sygn. II-3076 oprawiony jest w tekturę i gładką brązową skórę ozdobioną prostą ramą.

SIEDEMNASTOWIECZNE BIOGRAFIE BISKUPA RUDNICKIEGO

W zbiorach Biblioteki „Hosianum” na uwagę zasługuje życiorys biskupa Szymona Rudnickiego autorstwa jezuitę Jana Rywockiego (ok. 1600–1666)⁵⁵ *Vita Illustrissimi ac*

⁵⁵ Jan Rywocki urodził się ok. 1600 r. w Wielkim Łęcku k. Chełmna. W 1624 r. wstąpił do jezuitów w Wilnie. W 1631 r. przyjął święcenia kapłańskie. Uczył retoryki w Nieświeżu, a następnie teologii, Pisma Świętego i języka hebrajskiego w Wilnie. W latach 1641–1646 był wicerektorem i rektorem kolegium w Braniewie, a w latach 1646–1648 i 1658–1660 – regensem Seminarium Papieskiego. W 1649 r. został wicerektorem Akademii Wileńskiej, a w 1650 r. – prowincjałem jezuitów. W 1662–1665 był prowincjałem w Warszawie. Zmarł w 1666 r. w Warszawie – zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. L. Grzebień, Kraków 2004, s. 590–591.

Reverendissimi Domini D. Simonis Rudnicki Episcopi Varmiensis, wydany w 1645 roku w oficynie Kacpra Weingärtena († 1658)⁵⁶ w Braniewie. Niewielki druk, liczący trzydzieści trzy strony, został wytłoczony w formacie *octavo*. W ksiąźnicy seminaryjnej odnaleźć można dwa jego egzemplarze. Jeden z nich nosi sygnaturę Db 316 i jest oprawiony w XIX lub XX wieku w tekturę. Drugi został oprawiony z innym dziełem Rywockiego – *Panegyrici*, wydanym w Antwerpii w 1645 roku – i nosi sygn. Fb 388. Wolumin posiada wpis z 1646 roku mówiący o przynależności do księgozbioru Alumnatu Papieskiego w Braniewie. Został oprawiony w połowie XVII wieku w tekturę obleczoneą gładką skórą.

Biografia bp. Rudnickiego znajduje się również w dziele *De episcopatu et episcopis Ecclesiae Varmiensis* autorstwa Tomasza Tretera. Zostało ono wydane staraniem i kosztem Macieja Tretera (1623–1692) dopiero w 1685 roku w Krakowie. Zawiera biogramy biskupów warmińskich od Anzelma do Michała Stefana Radziejowskiego (1645–1705) oraz ciekawy materiał ikonograficzny – herby biskupie. Niektóre z nich (np. kard. Hozjusza i kard. Batorego) są bardzo starannie wykonane. Do dzieła dołączone zostało poprawione przez warmińskiego kanonika *Chronicon de vitis episcoporum varmiensium per Joannem Plastwig... conscriptum*, powstałe ok. 1664 roku i *Vita S. Adalberti* z drzeworytem przedstawiającym świętego⁵⁷. Żywot Sz. Rudnickiego znajduje się na stronach 133–139 i poprzedza go herb biskupa.

Biblioteka „Hosianum” przechowuje dwa egzemplarze opisywanego druku o sygn. Fb 344 i Fb 344a. Pierwszy z nich jest w dobrym stanie. Oprawa z końca XVIII lub początku XIX wieku została wykonana z tektury obleczonej brązową skórą ciejącą. W ramie wykonanej strychnicem, ozdobionej w narożach niewielkimi kwiatonami, znajduje się mały tłok przedstawiający baranka warmińskiego w wieńcu laurowym. Na dołączonych na końcu kartach wykonany został ręcznie herb biskupa Henryka Sorboma (ok. 1340–1401), którego herbu nie ma w dziele Tretera, oraz herby następných biskupów po M. Radziejowskim: Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1650–1711), Krzysztofa Andrzeja Szembeka (1680–1740), Adama Stanisława Grabowskiego (1698–1766) i Ignacego Krasickiego (1735–1801). Do nich dopisano krótkie biogramy hierarchów. Karta z herbem następnego biskupa – Karola

⁵⁶ Kacper Weingärten pochodził z Verden w księstwie hanowerskim. Oprawiał książki w drukarni Schönfelsa, ale też realizował zamówienia od drukarzy gdańskich. Zatrudnił czeladnika, który był innowiercą i zapewne dlatego bp Mikołaj Szyszkowski w 1634 r. zawiesił działalność drukarni. Po śmierci biskupa drukarz w 1645 r. wznowił produkcję. Drugą przerwę spowodowała druga wojna szwedzka. Pozostało pięćdziesiąt dziewięć pozycji wydanych przez tego drukarza. Są to przede wszystkim dzieła klasyków łacińskich, podręczników szkolnych, modlitewników, śpiewników, ksiąg liturgicznych – zob. *Drukarze dawnej Polski...*, s. 444–447; K. Korotajowa, op. cit., s. 17–19; A. Szorc, *Oficyna braniewska...*, s. 178.

⁵⁷ J. Umiński, *Zapomniany rysownik i rytownik polski XVI w., ks. Tomasz Treter i jego Theatrum virtutum D. Stanisłai Hosii*, „Collectanea Theologica” 1932, 13, 1–2, s. 38; L. Kajzer, *Średniowieczne źródła pomysłów ikonograficznych Tomasza Tretera*, KMW 1972, 4, s. 508; T. Chrzanowski, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984, s. 24; 211–212; T. Garwoliński, *Ślady artystycznej i pisarskiej działalności ks. Tomasza Tretera w zabytkowym księgozbiore Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2018, 2, s. 30.

Hohenzollerna (1732–1803) – została wycięta. Na herby Jana Stanisława Zbąskiego (1629–1697) i Teodora Andrzeja Potockiego (1664–1738) pozostawiono jedynie miejsce. Na przedostatniej karcie umieszczono spis biskupów warmińskich. Ostatnim wymienionym w tym miejscu jest Andrzej Thiel (1826–1908), którego konsekracja biskupia miała miejsce 9 maja 1886 roku we Fromborku. Na karcie tytułowej druku znajdują się wpisy Abrahama Grünbau (1740–1823)⁵⁸ oraz Jana Jerzego Neumanna⁵⁹ z datą 1770. Na karcie poprzedzającej kartę tytułową znajduje się wpis Jana Müllera (1703–?)⁶⁰ i Józefa Badera (1723–?)⁶¹. Dalej można odnaleźć pieczętkę Biblioteki Liceum Hosianum⁶².

Do drugiego egzemplarza podczas oprawiania w XIX lub na początku XX wieku dołączono puste kartki, na przemian z kartami siedemnastowiecznego druku. Na dołączonych kartkach dopisywano uwagi i uzupełnienia do oryginalnego tekstu. Zresztą sam tekst był przez nieznaną osobę, ale za to uważnych i krytycznych czytelników, być może historyków z uczelni braniewskiej, poddany wielu korektom, o czym świadczą przekreślenia, poprawienia i dopiski. Wpis własnościowy na karcie tytułowej z 1687 roku został skutecznie zamazany. Bp prof. dr hab. Julian Wojtkowski podjął próbę jego odczytania: „*Iluminosus Pontificis Warmiensis*” („Rozślawiający biskupa warmińskiego”). Wpis ten mógłby się odnosić do Tomasza Tretera, lecz jest to raczej hipoteza. Wpisy własnościowe są uczynione przynajmniej przez trzy osoby. Oto tekst najstarszego: „*Ex Libris Ludovici Baronis de Goltz (?)*”. Pojawiają się jeszcze dwa nazwiska: Schwoeller (?) i Grossmann⁶³. Ten ostatni to być może Franciszek Grossmann (1783–1852), biskup pomocniczy warmiński⁶⁴.

⁵⁸ Abraham Grünbau urodził się w 1740 r., zmarł w 1823 r. Był elblązaninem, który w 1772 r. został oficjalnie browarnikiem i uzyskał obywatelstwo miejskie. Wkrótce potem poślubił córkę pryncypała i przejął jego interes. Zaoopatrywał w ubiory urzędników miejskich. Po przejściu Elbląga pod panowanie pruskie został deputowanym z ramienia elbląskich kupców a następnie starszym, który to urząd sprawował przez szereg lat. Po przywróceniu samorządności miejskiej w Prusach w 1809 r. został wybrany jednym z pierwszych cywilnych członków magistratu, z okazji pięćdziesiątej rocznicy wcielenia Elbląga do państwa pruskiego przyznano mu dyplom honorowego obywatela miasta. Gromadził związane tematycznie z Elblągiem książki, mapy, rękopisy i monety – zob. J. Szkolnicka, *Grünbau Abraham*, <http://historia.bibliotekaelblaska.pl/biogram/gruebnau-abraham> (dostęp: 17 II 2024 r.).

⁵⁹ Jan Jerzy Neumann w 1762 r. rozpoczął naukę w gimnazjum jezuickim w Reszlu, a następnie w Braniewie. Był też w seminarium diecezjalnym. Pracował jako kapłan w Wozławkach – zob. A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821...*, s. 229.

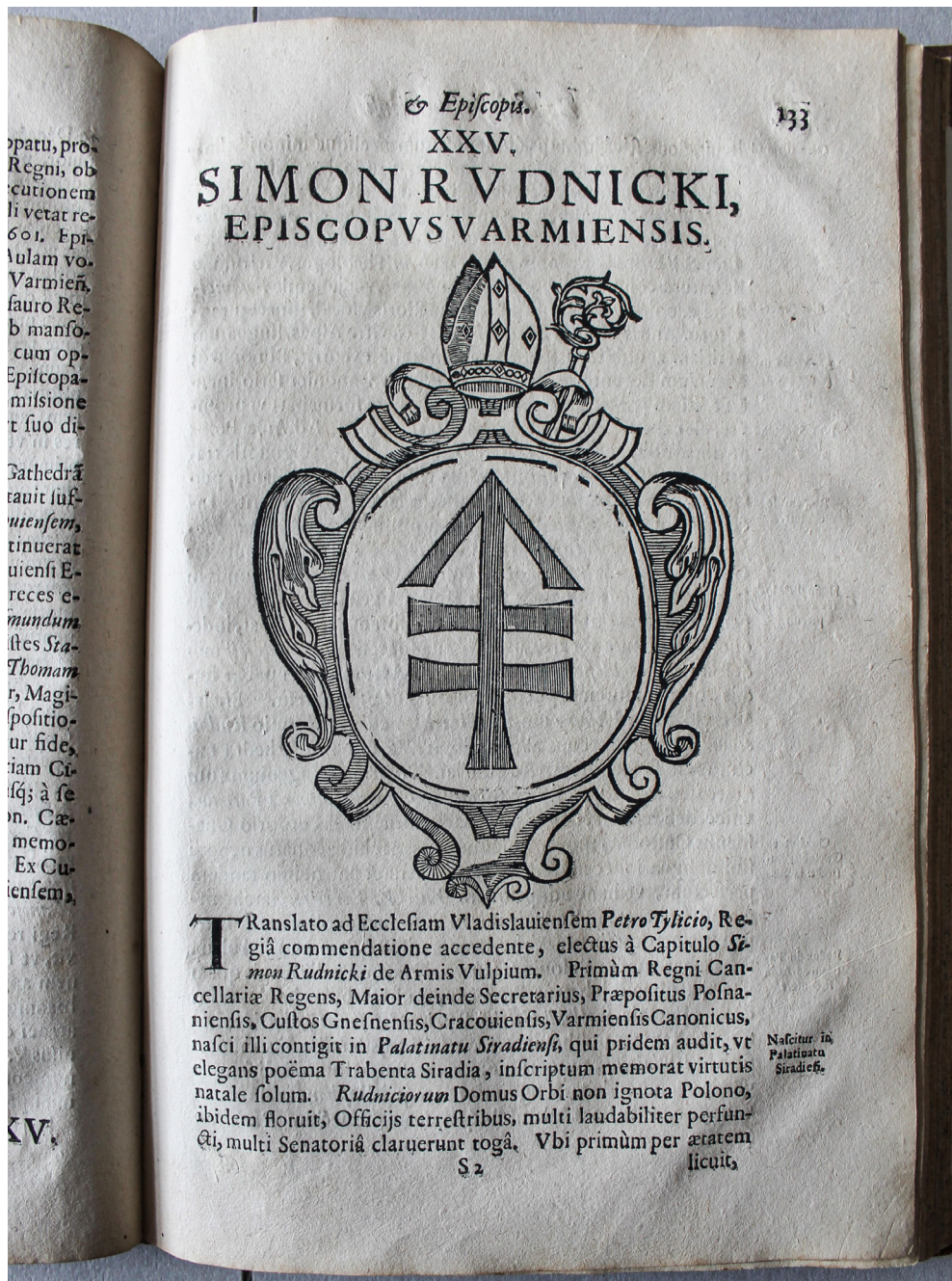
⁶⁰ Jan Müller urodził się w 1703 r. w Reszlu. W 1717 r. zaczął naukę w gimnazjum jezuickim w Reszlu, a potem w Braniewie. W 1726 r. wstąpił do Alumnatu Papieskiego w Braniewie. W 1731 r. przyjął święcenia kapłańskie. Pracował w Lechowiu i Malborku. W 1737 r. został proboszczem w Giemlicach koło Gdańska – zob. *ibidem*, s. 226.

⁶¹ Józef Bader urodził się w 1723 r. w diecezji warmińskiej. W 1746 r. wstąpił do Alumnatu Papieskiego w Braniewie. Jako kapłan pracował w Mingajnach – zob. *ibidem*, s. 12.

⁶² T. Garwoliński, *Ślady artystycznej i pisarskiej działalności...*, s. 30–31.

⁶³ *Ibidem*, s. 32.

⁶⁴ Franciszek Grossmann urodził się w 1783 r. w Robawach koło Reszla. Studiował w Braniewie. W 1803 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w Świętej Lipce i Królewcu, potem dziekanem w Dobrym Mieście, a następnie proboszczem w Królewcu. W 1841 r. został kanonikiem warmińskim. Pełnił również różne obowiązki z kurii biskupiej we Fromborku. W 1844 r. został mianowany biskupem pomocniczym warmińskim. Zmarł w 1852 r. – zob. M. Borzyszkowski, *Grossmann Franciszek*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej...*, s. 77.

Fot. 7. Herb i pierwsza strona biografii bp. Sz. Rudnickiego w dziele *De episcopatu et episcopis Ecclesiae Varmiensis* T. Tretera z 1685 r. (sygn. Fb 344)

ZAKOŃCZENIE – HERB BISKUPA RUDNICKIEGO

Na zakończenie warto jeszcze omówić herb biskupa Sz. Rudnickiego. Posługiwał się on herbem Lis, wyobrażającym w polu czerwonym rogacinę srebrną dwukrotnie przekrzyżowaną. Często też używał innej wersji herbu – tarczy czwórdzielnej w krzyż. W herbie tym w polu 1. umieszczony był herb rodowy – Lis, odziedziczony po ojcu Stanisławie Rudnickim. Godło w polu 2., przedstawiające mur z trzema wieżami, pochodzi z herbu Grzymała i upamiętnia matkę Annę z Parzniczewskich. W polu 3. znajduje się gęś stojąca z herbu Gąska, a w polu 4. trzy kroje w roztrój z różą pośrodku, czyli herb Rola. Znana jest jeszcze trzecia, najbardziej rozwinięta wersja herbu Rudnickiego, która przedstawia tarczę ósmiodzielną, a jest zestawieniem godeł herbowych przodków biskupa. W pobocznicy prawej znajdują się elementy z drugiej wersji herbu, natomiast w pobocznicy lewej dodane zostały: Godzięba, Dryja, Łabędź oraz Prus II⁶⁵.

Na stronie tytułowej *Constitutiones synodales Dioecesis Varmiensis* z 1612 roku odnaleźć można podstawową wersję herbu Rudnickiego. Herb Lis ujęty jest na wciętej po bokach tarczy, zwanej w heraldyce polską, nad którą znajduje się mitra biskupia. Podobną formę ma herb z dzieła *De episcopatu et episcopis Ecclesiae Varmiensis* T. Tretera. Różnica polega na tym, że godło umieszczone zostało na owalnej tarczy otoczonej labrami, a nad nią znajduje się mitra oraz pastorał.

Druga wersja herbu ozdabia stronę tytułową agendy Rudnickiego. Nad tarczą herbową znajduje się kapelusz rangowy ze sznurami i chwostami (po dziesięć z każdej strony). Dodatkowo umieszczono skrzyżowany klucz i miecz podłożone pod tarczę.

Choć na pierwszy rzut oka wydawać by się mogło, że w Bibliotece „Hosianum” śladów działalności biskupa Sz. Rudnickiego pozostało niewiele, bo jego własnością jest tylko jeden wolumin, to jednak – jeśli spojrzeć się nieco szerzej – okazuje się, że ten rządcą Warmii jawi się jako jedna z ważniejszych postaci potrydenckiej reformy kościelnej i czasów renesansu. Niewątpliwie druki, które pozostały po nim, zasługują na zauważenie i omówienie, co było zamiarem autora niniejszego opracowania.

⁶⁵ E. Gigilewicz, op. cit., s. 107–108, 173–174.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Achremczyk S., *Historia Warmii i Mazur, Pradzieje – 1772*, t. I, Olsztyn 2010.
- Błażewicz P., *Katalogi Biblioteki Kapituły Kolegiackiej pod wezwaniem Najświętszego Zbawiciela i Wszystkich Świętych w Dobrym Mieście, jako źródło do badań nad księgozbiorem historycznymi na Warmii*, „Studia Warmińskie” 2006, 43.
- *Z badań nad inkunabułami Biblioteki Kolegiackiej w Dobrym Mieście*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2005, 83.
- Bogdan D., *Mikołaj Szyszowski*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.
- *Szymon Rudnicki*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.
- Borzyszkowski M., *Grossmann Franciszek*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
- Brachvogel E., *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1929, 23.
- Buszewicz E., *Dwie Penelopy. „Heroidy” Owidiusza a elegie epistolarne Andrzeja Krzyckiego i Baltazara Castiglioneo*, „Terminus” 2023, 25, 1.
- Chrzanowski T., *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984.
- Cocciola Giovanni Battista, <https://polskabibliotekamuzyczna.pl/encyklopedia/cocciola-giovanni-battista/> (dostęp: 15 II 2024 r.).
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), „Acta Apostolicae Sedis” 1983, 75, pars II, p. 1–317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku* (dalej: KPK/83), stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku, zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022.
- Damulewicz I., *Dokumentacja konserwatorska ze zbioru Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Olsztynie (Sd 1175)*, Toruń 2005, wydruk komputerowy w zbiorach Biblioteki WSD MW „Hosianum”.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. IV: *Pomorze*, opr. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. L. Grzebień, Kraków 2004.
- Franczak R., Muraszko M., *Oprawy ksiąg biskupa warmińskiego Szymona Rudnickiego w zbiorach dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, „Biblioteka” 2015, 19.
- Garwoliński T., *Biblioteka biskupów warmińskich w Lidzbarku. Zarys dziejów*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2015, 1.
- *Dzieje Biblioteki „Hosianum” (Braniewo – Olsztyn: 1565–2008)*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2008, 1–2.
  - *Ślady artystycznej i pisarskiej działalności ks. Tomasza Tretera w zabytkowym księgozbiore Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2018, 2.
- Gigilewicz E., *Herby biskupów warmińskich*, Lublin 2001.
- Grabowska H., *Szwedzi a Polska, czyli o rodzimych księgozbiórach w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, „Biblioteka” 2010, 14.
- Hipler F., *Geschichte des altermländichen Diöcesanrituale*, „Pastoralblatt für die Diözese Ermland”, Braunsberg 1869, 5.
- Hochleitner J., *Sakrament chrztu na Warmii w potrydenckiej liturgii i zwyczajach*, „Studia Warmińskie” 2002, 39.
- Kajzer L., *Średniowieczne źródła pomysłów ikonograficznych Tomasza Tretera*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1972, 4.
- Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. II, red. M. Malicki, E. Zwinogrodzka, Kraków 1994.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V: *Województwo poznańskie*, red. T. Ruszczynska, A. Sławska, z. 6: *Powiat kaliski*, oprac. T. Ruszczynska, A. Sławska, Z. Winiarz, Warszawa 1960.
- Keferstein H., *Biblioteka kolegiacka w Dobrym Mieście. Zarys historyczny i próba charakterystyki zbiorów od początków do 1814 roku*, „Studia Warmińskie” 1993, 30.
- Kopiczko A., *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821. Część 2: Słownik*, Olsztyn 2000.
- *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1821–1945. Część 2: Słownik*, Olsztyn 2003.
  - *Leo Jan*, w: *Słownik biograficzny kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1999.
  - *Rudnicki Szymon*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
  - *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*, Olsztyn, 1993.
- Korotajowa K., *Oficina braniewska 1589–1773*, Olsztyn 1964.

- Kostecki R., *Kartusz herbowy Szymona Rudnickiego (1552–1621), biskupa warmińskiego, z katedry we Fromborku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego nowej serii” 2003, 6.
- Łożyński K., *Relacja biskupa Szymona Rudnickiego do Rzymu o stanie diecezji warmińskiej z 20 lutego 1616 r.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2021, 4
- Pluta A., *Agenda warmińska biskupa Szymona Rudnickiego z lat 1616-1617, w: Agendy i rytuały diecezji warmińskiej (1574-1939)*, red. W. Nowak, Olsztyn 1999.
- Przybyszewska-Jarmińska B., *Patrzac na Rzym. Muzyczny patronat biskupów polskich (u schyłku XVI i w początkach XVII wieku)*, „Diagonali” 2015, 3.
- Rostkowski Z., *Życie i działalność ks. Zachariasza Jana Szolca (1630–1692), prepozyta narewskiego i kustosa fromborskiego*, „Bielski Almanach Historyczny” 2017, 2.
- Sobór Laterański IV (1215)*, w: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. II (869–1312): *Konstantynopol IV, Lateran I, Lateran II, Lateran III, Lateran IV, Lyon I, Lyon II, Vienne*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2003 .
- Szkolnicka J., *Grübnau Abraham*, <http://historia.bibliotekaelblaska.pl/biogram/gruebnau-abraham> (dostęp: 17 II 2024 r.).
- Szorc A., *Dominium Warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.
- *Kolegium jezuickie w Braniewie i jego księgozbiór 1565–1626*, Olsztyn 1998.
  - *Oficyna braniewska*, w: S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995.
  - *Stefan Sadorski (1581–1640) fundator Świętej Lipki*, Olsztyn 1996.
- Teleżyńska H., *Zwykłe kobiety, które kochają i cierpią*, „Meander” 2022, 77.
- Trypućko J., *Katalog księgozbioru kolegium jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*, t. I, Warszawa – Uppsala 2007.
- Umiński J., *Zapomniany rysownik i rytownik polski XVI w., ks. Tomasz Treter i jego Theatrum virtutum D. Stanisłai Hosii*, „Collectanea Theologica” 1932, 13.